

ӘОК 378.147

ФИЗИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЙЫНДАУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Сулейменова Гульжан Бахытовна

gulia_23@list.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі –Ермекова Ж.К.

Кәсіптік-педагогикалық білім үздіксіз білім беру жағдайында жас ұрпақты өмірге дайындаумен тығыз байланысты сала ретінде қоғамның дамуындағы қазіргі заманғы білім беру үрдістерін іске асырудың маңызды міндеттерін шешу бойынша жауапкершілікті өзіне алуы тиіс. Бұл саладағы негізгі тұлға, білім беру және тәрбиелеу құралдарының барлық арсеналына ие - мұғалім, тұтас педагогикалық процесс жағдайында оқушылардың оқу мотивациясы мен танымдық қызығушылықтарын дамытуға қабілетті, өзінің кәсіби білімі мен іскерлігін жетілдіруге ұмтылған мұғалім – білікті маман болуы керек [1].

Болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығын жетілдіру стратегиясы оқу-тәрбие процесін басқарудың саналы жүйелі ұйымдастырылуын болжайды.

Бұл жүйелік ұйымның бірінші элементі - мұғалім тұлғасының өзі. Оның оқушыға, өзіне қатысты ұстанымы өзгереді. Мұғалім тек пәндік-тәртіптік білімді уағыздаушы, ақпарат тасымалдаушы, нормалар мен дәстүрлерді сақтаушы ретінде ғана емес, сонымен қатар оқушы тұлғасының қалыптасуы мен дамуының көмекшісі ретінде де болуы тиіс.

Екінші элемент - мектепте игерілетін білім құрылымы мен функциясын, сондай-ақ оларды игеру процесін ұйымдастыру тәсілдерін өзгерту. Білімді меңгеру процесі рутинді оқыту, репродукция сипатында қалмай, ол таным құралы болып, әр түрлі формада ұйымдастырылуы керек.

Қайта ұйымдастырудың үшінші маңызды элементі - оқушының өзінің әлеуметтік табиғатын және оның жеке тұлғасын дамытуды бірінші жоспарға батыл ұсыну, оқу-жаттығудың топтық түріне, бірлескен қызметке, өзара іс-қимыл, тұлғааралық қатынастар мен қарым-қатынас нысандарының әр алуандығына, сонымен қатар ұжымдық субъектіден жеке даралықты өсіруге бағдарлауға байланысты.

Төртінші элемент бағалаудың репрессивті басымдық рөлінен бас тартумен байланысты [2,3].

Бұл қазіргі заманғы мектепте оқыту үшін маңызды болып табылатын және оқушылардың жеке бейімділігін, қызығушылығы мен танымдық белсенділігін дамытуға ықпал ететін оқу жағдайын басқаруды қайта ұйымдастырудың көптеген маңызды аспектілерінің төртеуі ғана.

Біздің ойымызша, оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту процесін ұйымдастырудағы мұғалімнің біліктілігі педагогикалық жоғары оқу орындары түлектерінің кәсіби-педагогикалық даярлығына тәуелді.

Мұғалім өзінің қашанда әрбір оқушының тиімді және жемісті оқу жұмысына қолдау көрсететін танымдық қызығушылықтың дамуын қамтамасыз етуі тиіс. Осыған байланысты мұғалім заманауи жағдайда табысты кәсіби қызмет үшін танымдық қызығушылықты дамытудың негізгі жолдары мен әдістерін білуі қажет.

Педагогикалық үдерістің серпінділігі оның үш құрылымының: педагогикалық (біз қарастырған), әдістемелік (оны құру үшін мақсат бірқатар міндеттерге бөлінеді, оған сәйкес педагог пен оқушылар қызметінің тізбекті кезеңдері анықталады) және психологиялық, өзара әрекет етуінің нәтижесі болып табылады.

Психологиялық құрылым, ең күрделі, ол мыналарды қамтиды: ақпаратты қабылдау, ойлау, ұғыну, есте сақтау процестері; оқушылардың қызығушылығын, бейімділігін, оқу мотивациясын, эмоционалдық көңіл-күй серпінін көрсету дәрежесі; физикалық және жүйке-психикалық шиеленістің көтерілуі мен құлдырауы, белсенділік серпіні, жұмыс қабілеттілігі мен шаршау.

Осылайша, сабақтың психологиялық құрылымын үш құрылымдық бөліктерге бөлуге болады: 1) танымдық процестер; 2) оқу мотивациясы; 3) белсенділік. Мұғалім оқытудың теориялық негіздерін нақты елестету және осы теориялық негізде өзінің педагогикалық тәжірибесін құруы қажет. Сабақтың педагогикалық және әдістемелік құрылымын білу сабақты сауатты және әдістемелік негізді құруға мүмкіндік береді, ал психологиялық құрылым оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеруге және оқытуды қолжетімді және қызықты етуге мүмкіндік береді.

Тұлғаның қалыптасуына танымдық қызығушылықтың әсері бірқатар шарттармен қамтамасыз етіледі:

- қызығушылықтың даму деңгейі (оның күші, тереңдігі, тұрақтылығы);
- мінезімен (көпжақты, кең мүдделермен, жергілікті-өзекті не көпжақты өзекті мүдделермен,);
- басқа уәждер арасында танымдық қызығушылықтың орны және олардың өзара әрекеттесуі;
- танымдық үдерісте қызығушылықтың өзіндік ерекшелігі (теориялық бағыттылығы немесе қолданбалы сипаттағы білімді пайдалануға ұмтылуы);

- өмірлік жоспарлармен және перспективалармен байланысты. Аталған шарттар оқушының тұлғасына танымдық қызығушылықтың әсер ету күші мен тереңдігін қамтамасыз етеді.

Сабақты құрастыру кезінде оқу-тәрбие процесін дараландырумен байланысты мұғалім жасалатын жағдайлардың сапасын, олардың балалардың оқу нәтижелеріне әсерін талдау қажет. Бұл ретте оқушыларды оқытудың психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет. Мұғалім ақпараттың қабылдануы оқушылардың сезім органдары арқылы қабылданатынын, оның сезімдері мен қабылдауын жұмысқа енгізетінін, содан кейін ғана тану, есте сақтау, ассоциациялар орнату, ұғыну екенін білуі тиіс.

Ақпарат қабылдануының жеткіліксіз шарты болса да, сезім органдарының сипаттамаларына, адам қабылдауының ерекшеліктеріне сәйкес келетін қарқынды, айқын, іздестірілмеген сигналдардың сол органдарға келуі болып табылады. Өкінішке орай, мұғалімдер көрнекі құралдарды пайдаланбастан (немесе аз пайдаланып) өз дауыстары мен дикцияларының дауыс деңгейін ескермейді. Визуалды және аудиоақпараттың аралас әсері ең жақсы нәтижелер береді (шын мәнінде, көрнекілік принципі осыған негізделген, "дидактиканың алтын ережесі").

Қазіргі психологиялық-педагогикалық зерттеулер [4,5,6] адам сөйлеу түрінде ақпараттың 15% - ын қабылдайтынын және 25% - ын көрермендер есте сақтайтынын көрсетті. Егер ақпаратты берудің осы екі тәсілі бір уақытта пайдаланылса, ол осы ақпараттың 65% - ға дейін мазмұнын қабылдай алады.

Көру жүйесі арқылы қабылдау үш деңгейде жүреді: сезім, қабылдау және көрініс, ал есту арқылы – бір деңгейде, көрініс деңгейінде. Бұл дегеніміз, оқу кезінде ақпарат тыңдаудан жақсы қабылданады. Келіп түсетін есту ақпаратының 20% жоғалуы мүмкін, себебі ой сөйлеуден 8-10 есе жылдамырақ, алаңдататын факторлар (сыртқы әсер реакциясы) бар. Сонымен қатар, ми әрбір 5-10 секунд сайын ақпаратты қабылдауға секундтың үлесіне "өшеді". Сондықтан бір ақпаратты әртүрлі тәсілдермен және лексикалық құралдармен қайталау қажет.

Ақпаратты қабылдау үшін ойлау қызметінің түрі маңызды. Нейропсихологтардың мәліметтері бойынша, адамдардың 48% логикалық жолмен және 52% бейнелі ойлайды. Логикалық ойлайтын адамдардың 24% бейнелі ойлауға көшеді және бейнелі ойлайтын адамдардың 26% логикалық ойлауға көшеді. Көптеген психологтардың пікірінше [7, 8, 9], адам жадында қандай да бір материалды сақтау әлемді қабылдау сипатына, ойлау түріне тығыз байланысты. Шартты түрде логикалық ойлайтын адамдарды екі санатқа бөлуге болады: біреуі теориялық, екіншісі – эмпирикалық. Адамның ойлауының нақты сипаты оның логикалық жады материалын қалай сақтайтындығында көрінеді.

Эксперименттер көрсеткендей, "теоретиктердің" ең жақсы ұмытпайтындары абстрактілі материал, ол тіпті жиырма айдан кейін де сақталады. Бір қызығы, сыналушыларға жетекші сұрақтар қойғанда, "теоретиктер" осындай үлкен үзілістен кейін де мәтіннің толық көлемін айтып шыққан. "Практиктерде" нақты фактілер мен олардың сипаттамалары ғана есте қалған. Мәтіннің өзі, егер айтылған болса, онда үзінді түрде. Жетекші сұрақтардан кейін "практиктерде" "теоретиктерге" қарағанда мәтіннің әлдеқайда аз көлемін қалпына келтіруге болады.

Мұндай эксперименттер теориялық ойлау түрінің елеулі артықшылығын көрсетеді. Психологтар оқушыларды оқыту кезінде дәл осындай ойлауды дамыту керек деп санайды.

Қазіргі дидактика [10,11] екі жақты да – оқыту және оқу – білімберудің бірыңғай процесін құрайтынын негізге алады. Оқу үрдісін ұйымдастыруда әр түрлі заманауи тәсілде оқытудың мақсаты тек білімді қалыптастыруды ғана емес, сонымен қатар оқушылардың зияткерлік, шығармашылық қабілеттерін жалпы дамытуды, оқушылардың танымдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруды көздейді. Мұғалім оқушылардың оқу-танымдық қызметін бір уақытта өз бетінше жұмыс істеуді, белсенділікті және шығармашылық ізденуді ынталандыра отырып басқарады.

Педагогикалық ынтымақтастық - бұл өзара түсіністік, бір-бірінің рухани әлеміне ену, осы қызметтің барысы мен нәтижелерін ұжымдық талдау негізінде балалар мен педагогтардың бірлескен дамыту қызметінің гуманистік идеясы. Ынтымақтастық, шығармашылық сабақтары – бұл білім алушылардың "естідім - есте сақтадым - қайта айтып бердім" тізбегінен "таныдым (мұғалім мен сыныптастармен бірге іздеу жолымен) – түсіндім – айттым – есте сақтадым" тізбегіне ой – өрісін қайта құрудың ұзақ процесі.

Осылайша, оқушылардың оқуға деген қызығушылығын қалыптастыру мәселесі, оқуды табысты жүзеге асыру мәселесі сияқты, мұғалім тұлғасына жүгінеді. Педагог-энтузиаст өз оқушылары үшін нағыз керемет жасауға қабілетті тұлға. Егер ол оқушыларды оқыту мен тәрбиелеудің тиімді формаларын үнемі іздесе, оқушылардың танымдық қызығушылықтарын дамытса, бұл көп жағдайда ойластырылған жетістікті қамтамасыз етуге қабілетті. Бұл ұмтылыс сабақ логикасында, дидактикалық материалдарды таңдауда, көрнекілікті, оқытудың техникалық құралдарын қолдануда көрінеді. Көптеген мұғалімдердің жұмыс тәжірибесін, оқушылардың жалпы дамуына бағытталған бағдарламалар, педагог үшін – педагогикалық еңбектің міндетті, қажетті құраушысы. Жан-жақты педагогикалық қызмет оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуде жақсы нәтижелер береді. Оқушылардың шығармашылық ойлауын, сөйлеуін, олардың ойлау іс-әрекетінің икемділігі мен дербестігін дамыту, проблемалық жағдайларды шешу және өз пікірін дәлелдеу - оқушылардың бастамашылдығын қалыптастырудың негізі [12].

Оқу процесіне оқушылардың тұлғалық-мотивациялық және аналитикалық-синтетикалық салаларын, жадын, зейінін, кеңістіктік қиялын және басқа да бірқатар маңызды функцияларды дамытуға бағытталған әртүрлі дамыту сабақтарын белсенді енгізу педагогтардың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Мұғалімдер оқу сабақтарын өткізудің стандартты емес түрлерін белсенді енгізе алады:

- сырттай саяхаттар мен экскурсиялар, - ертегілер құрастыру, - қолдан жасалған кітаптар мен оқулықтарды жасау, - театрландырылған көріністер мен жарыстар, - ұжымдық және топтық зерттеулер, - КТК сабақтары, - сабақтар-концерттер, - панорамалар, - байқаулар, - түрлі оқу-танымдық ойындар және т.б. Демек, көп нәрсе мұғалімге байланысты, және ол өз оқушыларының игілігі үшін көп көңіл бөлуге және мектеп тұрмысын жарқын шындыққа айналдыруға, үйренуге, тәрбиелеуге және дамытуға қабілетті және дайын болуға тиіс.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты, келесі маңызды кезеңді қарастырайық - оқушылардың мотивациясын қалыптастырудың бір жолы ретінде оқу қызметін ұйымдастыруды зерттеу. Оқу материалының мазмұнын оқушылар оқу іс-әрекеті барысында меңгеретіні белгілі. Бұл қызмет қандай, ол қандай оқу іс-әрекеттерінен тұрады, осы бөліктер өзара қалай байланысты, яғни оқу қызметінің құрылымы қандай, - осының бәрінен оқыту нәтижесі, оның дамытушы және тәрбиелеуші рөлі тәуелді. Оқушылардың өз қызметіне деген көзқарасы мұғалім олардың оқу қызметін қалай ұйымдастыратыны, оның құрылымы мен сипаты дәрежесімен анықталады.

Бұл мәселені зерделеу және талдау бізді білім алушының өз қызметіне қызығушылық танытуын қалыптастыру үшін мұғалім оқу-тәрбие процесін ерекше түрде ұйымдастыруы қажет деген қорытындыға әкелді: оқу бағдарламасының әрбір бөлімін немесе тақырыбын оқу үш негізгі кезеңнен тұруы тиіс: мотивациялық, операциялық-танымдық және рефлексиялық-бағалау. Осы кезеңдердің мазмұнын және олардың оқу іс-әрекетінің мотивациясын қалыптастырудағы рөлін қарастырайық.

Мысалы, мына түрдегідей тапсырмалар қолдануға болады: "өткен материалдың сызбасын (үлгісін) құрастырыңыз, онда өткен тақырып бойынша зерттелген негізгі ұғымдарды және олардың арасындағы байланыстарды бейнелеңіз". Бұл тапсырманы оқушылар 3-5 адамнан топпен орындай алады. "Зерделенген тақырыпты меңгеру деңгейін тексеруге болатын сұрақтар мен тапсырмаларды құрастырыңыз" деген тапсырма да пайдалы болады.

Оқушылардың өз жұмысын бағалай білуін қалыптастыру үшін оларға мынадай түрдегі тапсырмалар беруге болады: "осы тақырып бойынша біз зерттеген негізгі

сұрақтардың тізімін жазыңыз және жанына бұл сұрақты қалай меңгергеніңізді белгілеңіз: жақсы, немесе өте жақсы емес, немесе мүлдем игермеген. Басқа парақта тақырыпты оқу кезінде меңгеру керек болған білімдерді атаңыз және бұл біліктерді қалай меңгергеніңізді көрсетіңіз: жақсы, әлсіз немесе мүлдем игермеген". Бұл оқу іс-әрекетін өзін-өзі бағалау үшін, орын алған олқылықтардың себептерін анықтау үшін және оқушыларды осы олқылықтарды жоюға итермелеу үшін пайдалы. Бұл ретте бақылау мен бағалау әр оқушының білімі мен біліктілігінің нақты жағдайын орнатумен қатар, оны одан әрі жұмысқа шақыру үшін, осы жұмыстың одан әрі перспективасын құру үшін пайдалану маңызды.

Мұғалімнің оқушылармен жеке жұмысы кезінде өзара байланысты екі міндет қойылуы тиіс:

- 1) нақты оқушылардың қызығушылығы мен бейімділігін анықтау;
- 2) оларды нығайтуға, дамытуға және тереңдетуге мақсатты ықпал ету.

Бұл міндеттерді шешу тізбекті және бір мезгілде өтуі мүмкін. Оқушылардың танымдық қызығушылықтары мен бейімділігін зерттеуді келесі ұсынымдарды ескере отырып жүзеге асыру қажет:

- а) сауалнама жүргізу, сұхбат, әңгімелесуді өткізу;
- ә) оқушылардың оқу шеңберімен танысу, оны талдау;

б) әр түрлі іс-шараларды дайындау барысында оқушылардың қызығушылығы мен бейімділігін анықтау үшін әр оқушыға белгілі бір қызмет түрінде өзін көрсетуге, байқау-конкурстарды ұйымдастыруға мүмкіндік беру;

в) сауалнама, шығарма, әңгіме және оқушылардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін зерттеудің басқа да формаларының мәліметтерін талдау, өзара салыстыру; әр оқушыға қысқаша сипаттама жасау, онда: оқушының жеке даму жағдайларын, қызығушылықтың пайда болу көздерін және оның мазмұнын – сипатын, төзімділігін, тереңдігін көздеу. Мінездемені оқу және басқа да қызмет түрлері процесінде нақты бақылау материалымен, фактілермен толықтыру;

г) танымдық қызығушылықты барлық бағыттар бойынша – оқыту, сыныптан тыс жұмыс, оқушылармен жеке жұмыс барысында қалыптастыру.

Бұдан басқа, оқыту мен тәрбиелеуде мұғалімнің басты назары оқушылардың танымдық дағдылары мен іскерліктерін жетілдіру мақсатында дербес жұмысының әртүрлілігін арттыру мен біртіндеп күрделенуіне назар аудару керек, ол үшін: оқушыларды қызықтыратын мәселелер бойынша әңгімелеу; оқушыларды қызықтыратын саладан сұрақтар қоюға шақыру; оқушыларды қызықтыратын салаларға танымдарын тереңдету мақсатында кітаптар ұсыну; тәжірибе қоюға көмектесу; жасөспірімдерді шығармашылық жұмысқа шақыру, таңдаған саладағы және т. б. жетістіктерімен қызықтыру ұсынылады.

Оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыру және дамыту бойынша ұсынылған ұсыныстар мұғалімдерге бағдар бола алады және олардың кәсіби қызметінде толық немесе ішінара пайдаланылуы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.Обучение и развитие. Экспериментально-педагогическое исследование / Под ред. Л.В.Занкова. – М.: Педагогика, 1980. – 290б.

2.Матюхина М.В., Иванова Т.Ф. Мотивация достижения и настойчивость современных школьников // Воспитание школьников.- М: Просвещение, 1985, №4.

3.Матюхина М.В., Саблина Т.А. Некоторые аспекты развития мотивации достижения в школьном возрасте//Психолого-педагогические вопросы обучения и воспитания младших школьников /ВГПУ. - Волгоград, 1992. С.62-73б.

4.Охитина Л.Т. Психологические основы урока. – М.: Просвещение, 1987. – 320б.

5.Кабанова-Меллер Е.Н. Проблема формирования знаний и навыков у школьников. – М.: Просвещение, 1982. – 264б.

6.Кириллова Г.Д. Теория и практика урока в условиях развивающего обучения: Учеб.пособие для студентов пед.ин-тов. – М.: Просвещение, 1980. – 358б.

- 7.Границкая А.С. Научить думать и действовать: Адаптивная система обучения в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 344б.
- 8.Инновационное обучение: стратегия и практика / Под ред. В. Ляудис. – М.:Просвещение, 1994. – 434б.
- 9.Ануфриева А.Ф., Костромина С.Н. Как преодолеть трудности в обучении детей.- М.: Просвещение, 1998. – 256 б.
- 10.Посталюк Н.Ю. Педагогика сотрудничества: Путь к успеху: Уч.пособие.- Казань: КГУ. 1992. –360б.
- 11.Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении. – М.:Просвещение, 1991. – 364б.
- 12.Ермекова Ж.К., Стукаленко Н.М. Подготовка будущих учителей к развитию познавательного интереса учащихся к фундаментальным наукам. Монография. Изд.2-е, дополненное Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2012. -225б.